

LA CUCAFERA

Llegenda

La llegenda de la Cucafera

«DESCOBREIX LA TEUA CIUTAT»

Coordinació: Òscar Cid

Documentació i redacció: Lluïsa Forès, Òscar Cid

Assessorament lingüístic: Àngela Buj

Preimpresió: Albert González, Òscar Cid

Imprimeix: Gràfiques Castellà

Edita: Ajuntament de Tortosa. Educació.

1ª Edició 2004 D.L.T-348/04

2ª Edició 2005 D.L.T-256/05

3ª Edició 2006 D.L.T-1956/06

ÍNDIX

1.	El bestiar en la tradició popular a Tortosa.	9
2.	Antecedents: d'on prové la Cucafera.	13
3.	Rubí. Llegendes tortosina. Segons Joan Subirats Andreu, 1957.	19
4.	La Cucafera: descripció i fabricació.	25
5.	Suggeriments didàctics.	29
6.	La Cucafera. Taller de titlelles.	37
7.	Per a saber-ne més.	43

PRESENTACIÓ

El document que teniu a les mans té una certa història.

Durant els cursos 1982-83 i 1983-84 elaboràrem una col.lecció de dossiers pedagògics sobre el cicle anual de «festes populars» on procuràvem incorporar informació sobre el sentit de la festa en general, així com les diferents maneres de celebrar-les a les terres de l'Ebre.

Tots els dossiers proporcionaven, també, recursos i suggeriments didàctics per a treballar a l'aula. Ens consta el seu grau d'acceptació per part del col.lectiu de mestres i la utilització pràctica que han tingut -i tenen!- a les escoles de la zona.

D'aquella col.lecció en quedà un dossier per publicar. Els originals del treball de documentació i elaboració, ja realitzat, restaren en un calaix. Es tractava d'un treball dedicat a la llegenda de la Cucafera que havíem recopilat entre la Lluïsa Forès -llavors treballava al Camp d'Aprenentatge- i jo mateix. Ara, revisat i actualitzat, l'hem pogut publicar en el marc del programa «Descobreix la teua ciutat» com a suport a l'activitat de dramatització de la llegenda que es realitzarà a les escoles participants.

En primer lloc hi trobareu una pinzellada sobre el bestiar en la tradició popular a Tortosa i la cort de bèsties, nanos i gegants de la ciutat, tot mirant d'aclarir el simbolisme de cadascún.

Al segon apartat hem recuperat un text curiós sobre l'origen de la Cucafera, extret de l'edició de 1973 :»Ars Magna Cucaferae», de M. Forteza. Del mateix autor reproduïm un article del 1957 sobre una hipotètica captura d'una cucafera viva al Fangar per part dels mariners tortosins.

També el Rector de Vallfogona ens deixà testimoni sobre alguna de les gestes de la nostra cucafera en un original escrit en el que repassa les principals espècies capturades pels pescadors de la ciutat.

D'un treball de recerca de l'antropòloga tortosina M.Garcia hem pogut conèixer les mides per a la construcció de cucaferes. A veure si us animeu!!

De les diferents versions que coneixem sobre la llegenda i que us relacionem a la bibliografia n'hem seleccionat la de Joan Subirats Andreu, publicada el 1957.

Finalment, a l'apartat de «Suggeriments didàctics» us aportem un exemple de dramatització de la llegenda i algunes propostes i recursos didàctics per a treballar a l'aula.

L'últim document és una reproducció del guió de la dramatització que ha preparat la companyia Udol Teatre per a representar la llegenda a les escoles de Tortosa.

Amb la documentació que us adjuntem esperem que podreu realitzar un munt d'activitats relacionades amb esta llegenda tan nostra.

Òscar Cid

Camp d'Aprenentatge de l'Ebre

febrer 2004

1. EL BESTIARI EN LA TRADICIÓ POPULAR A TORTOSA

Podem denominar “bestiari” tota aquella cort de bèsties i estranys personatges símbols de diferents virtuts i costums ancestrals amb els quals la gent expressava el seu sentir.

A Tortosa, com a la resta de Catalunya, es posseeix un ric bestiari que surt a la processó de Corpus actualment.

A la processó de Corpus cal distingir dos parts ben diferenciades: la part profana que inicia la processó, i la processó, en si mateix, o siga, la que té caràcter ritual al darrere.

L'afany de donar a la festa de Corpus la màxima grandiositat i expansió va conduir a imitar i a reproduir allò que de més fastuós tenia aquella societat senzilla i austera.

El nostre antiquíssim bestiari que constava de l'àliga, el bou, els cavallets i les Cucaferes, es va reduir pel pas dels anys, a les Cucaferes acompanyades de quatre gegants: una parella musulmana i una parella cristiana i una reduïda cort de nans.

Només fa uns quants anys que els cavallets, l'àliga i el bou tornen a sortir a les processons, amb gran alegria de tots aquells que no els coneixem.

Anem a veure què representen cadascun d'ells:

L'àliga

Podria ser que representés la justícia però és més segur que la nostra àliga simbolitze la Casa d'Aragó que la tenia per emblema.

D'àliga només en podien tindre les ciutats i el tenir-la, a més a més, coronada, fa la sensació de ser una àliga heràldica.

El fet de gaudir d'una àliga dins el bestiari de la ciutat donava una nota de noblesa i benestar, ja que s'utilitzava or en la decoració de les seues plomes, ocupava un lloc preferent a tot arreu.

El bou

Podríem trobar tres possibles genealogies d'aquest element mític:

el bou de Sant Lluç, el bou del Naixement escapat d'un entremés que acabaria desapareixent i del qual va sobreviure la figura accidental del bou i, la darrera, el remunta als antics ritus prehistòrics -recordem les pintures rupestres en què apareixen hòmens amb cap de bou, que eren probablement sacerdots encarregats d'aquest culte màgic-.

Els cavallets

Ens han arribat procedents d'un entremés que simula la batalla entre turcs i cavallers cristians i, en conseqüència, no es remuntaria tant en el temps els altres, ni tindria una significació tan precisa, religiosa i heràldica.

Els nanos

Aquests grotescos personatges semblen ésser d'introducció moderna a Catalunya; la data més antiga que coneixem és de 1589, any en què a València es manà confeccionar aquests capgrossos per a les testes de Carnestoltes i potser d'aquesta manera anessen quedant com a personatges típics de cada poble.

Els nostres iaïos conten que a ells se'ls va dir, quan eren xicotets, que els nanos són els pares dels gegants...

Els gegants

En els vells rituals celtas figuraven gegants fets de vímen, canyes i altres elements vegetals, als quals se'ls passejava pel carrer i finalment eren cremats com en un acte de sacrifici.

La persistència a vestir els gegants amb vestimenta de tipus mora, probablement no es tan sols per la facilitat d'amagar el bastiment amb les robes, sinó que inclou tot un altre sentit. Per al poble, el moro inclou el sentit de tot allò disconforme i que desdiu del cristianisme; ve a ésser com un sinònim de dimoni o de bruixa, conceptes vagues i de perfils esborrats que, per a la gent senzilla, comprenen tota una vasta gamma d'éssers i de creences dissidents de la doctrina de Jesús.

La gent, per atribuir una antigüitat pregona, siga la cosa que siga, diu que és "dels temps del moros". Tot allò pregonament vell o antic és moro als ulls de la gent; per tant, havien de ser mores aquestes figuracions d'éssers fantàstics que responien al sentit d'un passat tan obscur.

Els nostres iaïos en veure passar els gegants recorden les velles endevinalles de la seua joventut:

“ Tinc home i no sóc casada,
tinc cames i camino,
i encara que no em pentino,
sempre vaig ben pentinada”.

“Conec dos grans personatges,
molt amics dels capellans,
que viuen en matrimoni
i mai no han estat casats”.

El drac

Aquest famós animal havia format part de la representació de la batalla de Sant Miquel i els àngels contra Lucifer i els diables.

Les tropes diabòliques portaven el drac perquè els ajudés en la brega.

A Tortosa s'han conservat, fins els nostres dies, uns exemplars notables d'aquesta fauna mitològica, d'espècie diferent, de difícil classificació - encara que volen semblar tortugues - i que es diuen Cucaferes, la mare i la filla.

Aquestes, per efecte d'un dispositiu especial, obren i tanquen la boca i, en tancar-la produeixen un petar especial de dents que fa córrer els xiquets plens de temor.

2 Antecedents: d'on prové la Cucafera

Tota la vida intrigat
D'on prové la Cucafera,
I per més qu'he barruntat
Ningú sap dir-me d'on era.

En los escrits tortosins
Publicats a la ciutat,
Ni en los corcats
pergamins,
On se'n trau un gràn trillat.

Visitant a una velleta
De memòria prodigiosa
Va contar-me fent calceta
Una llegenda curiosa.

Un romanç encantador,
Qu'espaiet va recitar,
El vaig escoltar en rigor
Perqué'l volia anotar.

Ara publica l'història,
Copiada al peu de la lletra,
Que dedico a la memòria
D'aquesta noble velleta.

Romanç

Història breument narrada
de la estrambòtica fera
que a Tortosa és admirada
amb el nom de Cucafera.

Fugint del mar Tenebrós (1)
per l'estret de Gibraltar,
va fer cap al mar Blavós (2)
embarrancant al Fangar.
(3)

Vista per uns sagalets
ho fan saber als pescadors,
que s'armen en ganivets
com si fossin gladiadors.

Un portava una fitora (4)
per enrastrellar-li el cap,
però com no el trau a fora
l'acomet en handicap.

El més vell ordena a tots
que l'ataquen per darrere,
allargant uns calabrots
perquè hi facin un capllaç.

Seguit van fer una llaçada
amb un nus escorredor,
encertant-li una vegada,
la lliguen pel garganxó.

Mes al veure's encertada,
Va donar tal envestida,
Que apretant-se la nusada
La van escanyar de seguida.

Consternats es van quedar
Veient sense alé la fera,
I la van anomenar
Amb el mot de Cucafera.

- (1) Atlàntic
- (2) Mediterrani
- (3) Boca de la part esquerra de les goles de l'Ebre
- (4) Forca de punxes utilitzada per a pescar

Van acordar al moment
Copiar-la del natural
Buscant l'home competent
Que la pugua fer igual.

S'ofereix un mestre d'aixa
A esculpir el monstre marí
Començant per la caixa,
Ajudat per un fadrí.

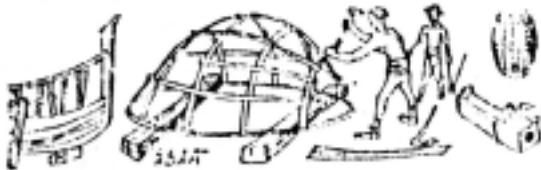
En cercols fa el costellam
encreuant uns llistons
Col.locats a cada pam
Com si fossin escalons.

Agafant un tros de vela,
Avesat a carenar
Va tapant en eixa tela
El gran grep navicular.
D'una soca d'olivera
Pretén el cap modelar
Però l'aixa és barroera,
No és apta per a entallar.

El cap d'aquesta bestiola
No el consegueix esbossar,
I a l'instant una fustota
Veu surant vora la mar.

Per sort era un mascaró
De la proa d'una nau,
Exacta reproducció
De l'exòtic galipau.

Va refrescar la pintura
D'aquell monstre malcarat
Estilitzant amb soltura
Tot el llom empexinat.
Tan prompte la tingué llesta,

Va donar l'aprovació,
Els autors d'aquesta gesta
Per exacta imitació.

Aqueix romanç sorprenent
Discrit en forma planera
Farà conèixer a la gent
D'on prové la Cucafera.

Eixe animal fabulós
Que tenim engarjolat,
Fent-lo sortir bulliciós
En les festes per la ciutat.

De qui és la Cucafera

Guardava la Cucafera
El Gremi de pescadors (7)
Per haver fet la pesquera
En el llot de Port Fangós.

Uns salvatges, anys arrere,
Van convertir en braseral
L'Esglesieta de Sant Pere (8)
I aquell casunyet gremial.

D'allavors no hi ha manera
De congregar als pescadors,
Per lo que la Cucafera
Va canviar de senyors.

Ara la cosa és distinta,
Li presten sa protecció
Els Confreres de la Cinta
Per ornar la Processó.

(5) Figura ornamental que se situa en la part alta del tallamar d'una nau

(6) Animal amfibi de la família deis gripaus.

(7) Perteneixia al Gremi de pescadors de Sant Pere.

(8) Primera església que es va cremar a Tortosa l'any 1936. En el sostre d'aquesta, sala de reunions del gremi, es feia el sorteig de les pesqueres.

Facècies de la Cucafera

I

En un glop una vegada
Se va tragar a un soldat
En baioneta calada
I en lo ros enxarolat

II

Deixà escrit Vicenç Garcia (9)
Que un orgui va estropeijar,
Morreijant en fel.lonia
Tot el teclat va trencar.

Bufa en els tubs sonors
Fent un soroll infernal
I extenuada per l'esforc
De seguida es trobà mal.

Va entrar-li mal de renyons,
Queixant-se d'atallament,
I entre forts retortillons
Va deslliurà un gastament.

Sol visqué un Cucaferó
Que va sortir femelleta,
l'ls va servir de patró
Per fer la Cucafereta.

III

Si a la nit surt peis carrers
Va devorant, fent brabates,
Tots els gossos volanders,
Exterminants gats i rates.

IV

Com deia Vicenç Segura (10)
La Cucafera és de fusta,
Per lo que a tots assegura
Qu'eixe espectre no l'asusta.

Si és de fusta no mossega,
Com no mossega una porta.
Però ni així s'assossega
La paüra el desconhorta.

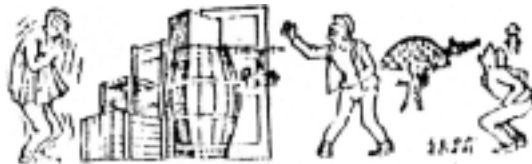
Si un d'improvís cridava
La Cucafera, Vicent
En pany i clau se tancava,
Esfumant-se com lo vent.

V

També es volia menjar
A un pagès de calçó curt.
Però la va ensarronar
Fent la barata en un mut (11)

Eixes facecies que's diuen
Ningú les ha presenciats,
Son quimeres que reviuén,
Qu'en l'ambient s'han conservats.

La Cucafera famosa
Ens ajuda a fer borina
I és una mostra joiosa
De la sorna tortosina.

(9) Vicenc García, Rector de Vallfogona, que nàixer a Tortosa (1580-1625)

(10) Tipo popular del segle passat que patia de cucafero-fobia.

(11) Ànec de color generalment fosc que no canta. (Fulliga-rufina).

Seguit de la Cucafera

Imitant als gastador
Al davant van los gaiters
Fent sentir els seus clamors
Emotius i bullanguers.

Seguit les Cucaferetes,
Com si anessen en ramat
Desfilen apinyadetes
Per donar sumptuositat.

La vetusta Cucafera
Ocupa el lloc preferent,
Secundada en la carrera
Per una Cort imponent.

Nascuda en terra d'Atlanta,
Porta avui en el seguici
Dos parelles de gegants
I de nanos un hospici.

Al final de la renglera
Està el poblet adelerat
Enarborant la Bandera
De nostra il.lustre ciutat.

Ans d'escriure el punt final

Eixe monstre esgarrifós
Que ans me feia temor
Ara continuant afrós
Al no veure'l m'entra anyor.

Es la mascota gresquera
Que himnotitza als tortosins,
Adhó que no té eixa fera
L'astusia dels viperins.

Per més que's entremaliada
La mirem embadocats
Perquè ha sigut heretada
Dels nostres avantpassats.

Van fer aqueix artefacte
Copiant l'amfibi encallat,
Agafant vida al impacte
De l'hàlit de la ciutat.

Finalitzo aqueix romanç
Pregant-vos que'm perdoneu,
Despedint-me dertosans
En un entrançable ADÉU !!

Diuen les antigues llegendes, tan antigues com el riu, que els braus mariners del Gremi de Sant Telmo van capturar al Fangar una Cucafera viva.

En aquesta gesta hi participaven dos xabecs i tres galeasses que esperaven que fes vent per remontar el riu fins el Grao.

S'intentà primer, amb arpons, però la closca era tan dura que no se n'hi clavava cap i van decidir capturar-la amb llaços.

La cacera-pesquera es realitzà al riu i se la perseguí amb barques de rem fins que amb els llaços la van dominar i cansar.

Encabat, la galeassa «La linda tortosina» la pujà a remolc fins a Tortosa on tothom quedà sobtat d'aquell estrany animal.

Els braus mariners se'n ocuparen d'ells uns quants mesos perquè la volien ensinistrar i tornar-la mansa com un gosset; el pobre animal no s'adaptà a la vida entre reixes i morí, a poc a poc, enyorant la seva Alphac natal.

Els qui la van agafar, per perpetuïtzar la seva gesta i recordar la Cucafera, van fer construir a un mestre dels Titets (12) una còpia de l'original Cucafera amb ferro i fusta, dotant-la de moviments i resorts.

Es diu que les Cucaferes naixen dels ous que les femelles ponen entre el fang del pantà, on el sol els escalfa fins que comencen a sortir dels ous; molts d'aquestos desapareixien enfonsant-se en la arenai és per això que han estat molt poques les cucaferes que sobreviuen d'una gran posta d'ous.

La Cucafera fou un animal amfibi paregut a una gran tortuga.

Conten alguns pescadors de la Confraria de Sant Pere, que s'alimenta d'esturions i peixos grossos; que fuig de l'home, però que quan aquest l'ataca es defensa posant en moviment, a gran velocitat, la seua gran closca, empaitant als seus enemics quan es mou per enterra, i per l'aigua, va a gran velocitat cap a l'atacant i a cops l'enfonsa.

(12) Drassanes (avui, Parc Teodor González)

“Comentarios a una antigua gesta de los pilotos de San Telmo» M. Forteza

*A LA CVCA-FERA DE TORTOSA. PROPRIA DE LA
CONFRARIA*

*dels Pescadors dc dita Ciutat; que fentse la Professò del Corpus
Crhisti dcsconcertà ab vna morrada, sis flautas de vn organèt portatil.*

ROMANS

Per cert, Madò Cuca-fera,
Que haveu fet vn bell jornal;
Cartas ne podeu escriurer
A vostre parent, lo Drac.
En l'Orga, na descarada!
En vn instrument Sagrat.
Ab eixa villana boca,
Haveu fet vn mon de mal!
Nou's arrendo la ganancia,
Que si ho enten lo Deu Pa,
Inventor de les Regalias,
En cocau's convertirà.
Digaume, si pretenguereu
Los estornuts variar,
Disparant, esta vegada,
Coets, y Piulas de estany?
.
Pero encara. en hora bona,
la fos aixó tot lo dany;
Mes lo escandol, que causàreu,
Com lo podreu remediari?
Donà lo Bou gran mugit,
La Aguila se esparverà,
Los Cavallets se empiparen,
Glassarense los Gegants.
Més no ha faltat, quiu's escusa,
Responent, per vostra part:
Que als Diables pretenguereu,
Ab la Musica, espantar.
Queu's obligà la estretura,
Puix nou's trobareu ab mans,
A suplir la falta de ellas
Ab los morros, y queixals.
Que sis flautas arrancareu,
Perque, per aquells forats,
A las altres donàs vida

La respiraciò del nas.
Y que en lo punt, que advertireu
La gran ruina, y fracàs,
Vos esgarrifareu tota,
De la cua, fins al cap.
Y de pur regirament,
l,ò ventre de Bocaràm,
Abortal's Cuca-ferons,
Cò vns Minyons de quinze anys.
Ni foren paraulas solas
Las de aquest bon Advocat;
Puix, que vostra desmesura
Se es oferit à pagar.
A las Aras de est Mecenas
Es raho, que oferiau
La nata del queu's enviù
En sas entranyas lo Mar.
La carnosa Palomida,
Lo Moll lletòs, y suau,
Y la prempsada Pelaya,
Ab lo congre tornejat.
La remadora Llagosta,
Y lo Briarè Cranc,
Ab la Sipia tintorera,
Y lo Sorell argentat.
La pigotosa Morena,
Lo Pagell sobredorat,
Ab lo Ilagostì de nacar
La Mollera de cristall.
Desde la mes fresca Llissa,
Al llop mes sec, y salat,
Deveu al gran Simulacre
De aquest Patrò consagrar.
Procurau en esmenarvos,
Fent, de aquesta hora en avant,
de Cucafera de be:
Y Nostre Senyor vos guard'.

3 RUBÍ. LLEGENDA TORTOSINA

(Còpia d'una col.laboració de Joan Subirats Andreu per al programa de festes de la Cinta de 1957).

Una vegada era un rei... Així comencen les històries i narracions que fan, la delícia dels menuts, i... moltes vegades, també dels grans. Però la nostra, mig verídica mig fictícia, no comença així, la nostra és una de les, tantes belles llegendes de la nostra terra, que s'ha anat transmetent de pares a fills, dins del si de la mateixa família, i que va ésser contada per un follet o nanet a un dels avantpassats d'eixa família, i comença així:

Fa molts anys, molts, que un bon dia es va presentar ací a Tortosa un jove molt lluït, ben plantat, d'una talla fora de la corrent de tan alt que era. Vestia una vesta brodada d'or i un preciós manto d'arminyo com a signe de la seua dignitat, i cenyia una llarga espasa que només ell podia sospesar, guanyadora en mil combats. De nom li dien RUFOLET i venia d'un país molt lluny en busca d'una gentil princesa que un bruixot, en les seues males arts havia encantat. Va presentar-se a les autoritats, ensenyant los documents que l'acreditaven com a persona digna de tanta confiança i mereixedora de tot lo respecte, demanant tot seguit los detalls que precisava per a sortir endavant de la seua dura i costosa empresa. Entre ell i un un dels concellers de la Ciutat van tindre el següent diàleg:

- I no porteu cap patge ni criat que us acompanye?

- Oh no!! -va respondre Ruffolet-, no és possible; penseu que el meu país és molt lluny i pel camí s'haurien mort de cansament.

- I qui us ha encaminat ací a Tortosa? -insistí el Conseller-. Com heu sapigut que és ací on està Rubí?

- Molt senzill respon- lo gegant-; lo bruixot que va encantar la princesa va dir-li al Rei, son pare de Rubí: No patiu per vostra filla; tardareu molts anys a tornar-la a veure, com a càstig per les coses mal fetes i sofriments que doneu als vostres vassalls, però vindrà un dia que el jove més lluït i més valent dels vostres súbdits trobarà el camí, i sabrà desencantar-la.

- Però això no és prou, deuria donar-vos més detalls.

- I està clar que sí, sant cristià; mos va donar els millors detalls, la millor manera de trobar-la.

- Qué us va dir, pos?

- Pos va dir que el jove que la salvaria només hauria d'anar caminant sempre cap al sol ponent, i quan arribaria a un punt on hi trobaria un riu cabdalós i d'aigües clares, vora d'una ciutat voltada de muralles i en set portals, que els seus habitants eren valents i esforçats.. que les seues 'dones eren les més boniques del món, que les seues hortes donaven los fruits més delicats, que de la seua garriga sortia el millor oli, que la seua temperatura tot l'any era dolça i agradable, que la ciutat era tota l'enveja i admiració dels traginants, en fi, que quan trobés una ciutat d'eixes condicions, que allí propet estaria Rubí. Ademés, i com a detall més significatiu, mos va dir que eixa ciutat era depositària del més preuat tresor que la Verge Maria ha dixat al mon, lo Cíngol Sagrat que, teixit per les seues pròpies mans, cenyia el seu cos. Per tant, podeu comprendre que no hi ha al món cap ciutat que es pugue comparar a Tortosa, i és per això que tinc la seguretat de trobara ací Rubí.

- Trobo que us va donar bé els detalls va dir el Conseller-, pos en bona refé que la nostra es la única ciutat que té eixes condicions.

- Ho veieu vos mateix com no hi havia pèrdua? Com havia de trobar forçosament lo camí?

Ara només me falta saber el camí a seguir fins la cova on està Rubí.

- És prou facilet – li va explicar el Conseller-. Sortireu pel Portal de Remolins i agafeu lo camí entre Llevant i Tramontana; quan haureu caminat mitja llegua trobareu un riu que travessareu fàcilment; més avant ne trobareu un altre més ample, que no dubto trobareu lo modo de passar, allavons estareu justet a mitan camí, ja no faltarà més que una llegua, i sempre en la mateixa direcció arribareu a la Bassa de Xaco, i d'allí a la cova no més hi ha unes dos-centes passes.

Rufolet se va despedir del Conseller agraint-li la informació facilitada, i com se li havia fet molt tard, va decidir esperar a l'endemà per a emprendre la tasca.

A l'endemà, quan apuntava el dia, va sortir de Tortosa, va passar pel Portal de Remolins, marxà cap a la Costa del Célio. Xino xano, va passar per les voltetes d'En Cenat, va travessar el riu de les monges aigua a trinxa; Costereta Blanca, obrint-se pas en la seua espasa allà on la malesa i el bosc eren més cerrats. Poc a poc s'anava atansant al lloc on tenia la seguretat de trobar a Rubí, la gentil princeseta de trenes rosses. Torna a trobar un riu, lo del Torrent, a on va haver-hi de tombar un pi, va fer un pont, per la molta aigua que baixava; va pujar dalt la llima, va arribar al povet d'En Serrano, i... era ja migdia quan va arribar a un indret recerós i adequat per a reposar un moment. Encara no feia cinc minuts que reposava, i ja s'havia mig endormiscat, quan va sentir uns crits:

- Socors !!!Auxili!!!

Mig engorronit encara, esparpillant-se els ulls, s'aixeca, i altra vegada sent los crits:

- Auxili!!! Socors!!!

I Rufolet, en quatre passes de les seues, llargues com corresponia a la seua alçada de gegant, va arribar a la Bassa de Xaco, on hi havia un follet que s'estava ofegant, per la seua imprudència, ja que havia volgut beure aigua sense tindre en compte que la bassa era massa fonda per a ell. Rufolet arriba i, sense perdre un moment, entra dins la bassa, aigua a mitant cama, agafa el pobre follet i el trau fora de l'aigua.

- Gràcies noble Senyor - va dir el follet tan aviat com va poder parlar-; sense la vostra ajuda, jo Xaco, lo follet més vell de tota la colla, hauria perterit ofegat.

- Res, home, res, no té cap importància -respon Rufolet-. Vós també ho hauríeu fet per mi.

- No us càpiga cap dubte -va dir el follet, mig entufat- pos encara que soc més petit que Vós, tinc més poder. Vós teniu més força, més presència, però no teniu lo poder que tenim los follets.

- Bé, home, bé, no cal enfadar-mos per això; jo estic content d'haver-vos pogut fer eixe petit servei.

- Molt bé, i jo us estic molt agrait, i per a demostrar-ho me poso a les vostres òrdens, junt en tots los follets d'eixa serra, per a ajudar-vos en la empresa que us ha portat ací.

- Moltes gràcies per la vostra ajuda -va dir el gegant rient-, però dubto que poguéssu, pos tinc un enemic molt poderós per a combatre.

No teniu perquè riure, sant varó, i no desprecieu la nostra ajuda; aneu al vostre camí i penseu que estem al vostre costat; si us trobeu apurats, només cal que peguéssu un crit de Xaco...!, i de seguideta acudirem.

I així ho van fer; Rufolet va seguir muntanya amunt, en busca de la cova on suposava que trobaria Rubí; quan arribà dalt al Pla de la Mola, allí assentadeta, a la sombra d'un pi molt gros, va veure Rubí, la bella princesa d'ulls blaus com lo cel i trenes rosses com l'or. Va quedar-se embadocat, no gosava dir res, quan al seu costat va sentir:

- Ggnnyooff... !! ggnnyooff... !!

Tot esperant, se gira Rufolet; se veu una bestiota estranya que li sortia foc pels ulls i bromera per la boca, d'aspecte esgarriós; pega mitja volta i apreta a córrer muntanya avall en busca dels follets, cridant com un desesperat:

- Xaco...!!! IXaco... !!!

I darrere una mata de coscolls, van sortir els set follets, mig esparverats-pos aquella bestiola els tenia a tots atemoritzats.

- Xaco, ajudeu-me, per favor... !!! Jo no em podia pensar mai que fos tan esgarrifosa eixa bestiola...!!

- I què us pensaveu... !! -va contestar Xaco, rient-. Cap follet enganya mai; quan vos he oferit la nostra ajuda, ho he fet sabent que Vós sol no podríeu fer res contra la Cucafera, que eixe és lo nom que natros li donem a eixa bestiola tan estranya; heu d'utilitzar més manya que força, i natros, los follets, tenim lo secret per a dominar-la, i si no, pregunteu-ho a Pepo, Guari, Canasta, Xanca, Moixina i Xut, que eixos són els noms dels sis companys meus. Abans de la vinguda de la Cucafera, érem los amos de la serra, de la muntanya, de la cova i de la bassa. Natros, dedicats a les arts de treballar l'or, l'argent i el ferro, com fan tots los follets del món, fent tota classe d'aïnes i ferramentes de treball per a la pagesia, natros vivíem feliços i contents, quan un mal dia mos se va presentar la Cucafera, que a mossos i esgarraps mos va traure de la cova. Pocs dies després vam veure que també hi havia una noia jove, sempre trista i plorosa. Sort que Xut, fent-ne de les seues, la sabia distraure i fer riure. A Xanca, un dia li va contar la seua història, que Vós ja sabeu; a Moixina, li va demanar que li portés floretes; a Canasta, que li digués lo nom dels moixonets en lo nostre parlar tortosí; a Guarí, li va explicar lo secret per a dominar a la Cucafera, i a Pepo li va demanar, tota plorosa, que fes tot lo que pogués per a traure-la de les urpes de la bestiola, però natros, encara que tenim moltes manyes i arts, no tenim la força ni l'alçària que és necessària per a tal menester.

- Bé -va interrompre Rufolet-, expliqueu-m'ho, que ja em bull la sang.

- No correu tant -va dir Xaco-; primer que res, Guarí us explicarà el secret.

- Vinga pos, que ja tinc ganes de xafar-li el cap.

- Poc a poc -va dir Guarí, posant-se en la conversa-, que no se li pot xafar el cap, pos lo té tant dur, que no hi ha cap espasa que el pugue foradar.

- Bé pos què s'ha de fer? -va dir Rufolet, impacientant-se.

- Escolteu-me en atenció -va dir Guari en to reposat: Primer que res heu de saber que la Cucafera és inofensiva; lo seu aspecte repugnant fa creure a tothom que és una fera maligna, que tot s'ho minja. Ara bé, si voleu que es torne com un corderet, no teniu més que agafar l'espasa i tallar-li les orelles i la coa. Si conseguíu això, ja estarà tot, la podreu dominar com un gosset.

- Moltes gràcies - va dir Rufolet-; és prou facilet.

- Però a la vostra espasa -va dir Canasta, posant la cullerada- li hem de traure més fil, pos la Cucafera té la conna molt dura; doneu-mos-la que entre Xut i jo li donarem lo temple precís.

- Teniu, i feu-ho aviat, que tinc ganes de tornar a veure Rubí.

- Mireu -va interrompre Xaco; en tot això ja se'n va el sol a la posta i no sirà possible empendre la lluita fins demà. Si voleu sopar, aneu allà baix a la caseta, on hi trobareu lloc per a dormir, llenya, pa i formatge i un collitor ple de cireres, nesprons i albercocs; que us face tot bon profit, i demà serà un altre dia.

- Moixina i jo -va dir Pepo- volem vindre a fer-vos companyia, si no us sap greu.

I així ho van fer, anant-se'n a dormir tots tres.

A punta de dia, ja estaven Xut i Canasta a la porta de la caseta; entre els dos portaven l'espasa de Rufolet, lluenta com un sol i un tall capaç de partir en dos un floc de cotó que caigués pel seu propi pes.

- Bon dia -va dir Xut en arribar-, vinga, matiners, que ja és hora !!

- Més matiners heu sigut vatros -va respondre Rufolet-; vaig de seguida.

Muralles i fossos d'Orleans

- Ja heu donat temple i tret fil a l'espasa ? -va dir Pepo.

- Veigues, si no -contesta Xut, una mica picat-; tu sempre has de fer el doctor.

- Lo doctor ets tu, que sempre vols ser més que els altres -respongué Pepo, picant-se les crestes.

- Bé -va dir Rufolet, en to conciliatori-, no s'hi val a discutir; que s'acabe la festa en pau, que avui se necessiten totes les forces.

I donant per acabada aquella petita discussió, Rufolet se va cenyir l'espasa i xino xano se'n va anar cap a la bassa de Xaco, on estaven també Guari i Xanca, per a rebre les darreres advertències per a batre a la Cucafera. Tots los follets li donaven explicacions i avisos; tots li desitjaven molta sort. I... quan lo sol ja tocava a la punta més alta de Caro, tot decidit se'n va anar Rufolet cap a la cova de Rubí.

Lo combat va esser curt, pos Rufolet ja se sabia tan bé la lliço, que a primer cop d'espasa, zis-zas, li talla l'orella esquerra; al segon, zis-zas, li talla l'altra orella, i tot seguit li encerta un bon cop, tallant-li la coa. Com per art d'encantament, la terrible Cucafera se va quedar mansa i quieta, se li va acabar la veu i la ferocitat; poc a poc se va atansar a Rufolet, i en la llengua li llepava els peus, com a signe d'acatament.

- Gràcies a Deu, ja sóc lliure -va dir Rubí, tota tremolosa de l'emoció tan gran que la dominava-. Vós, Rufolet, heu tingut la valentia de dominar la bestiola, i ara ja podem tornar al nostre país, i allí siré la vostra obeient esposa.

- Sí, Rubí, -respongué Rufolet-, gràcies a Deu, tornarem al nostre país, i allí viurem feliços, jo seré lo més humil dels vostres servidors, pero hem d'endur-nos a la Cucafera, per a que el Rei, vostre pare, la tingue al jardí reial, com a record de tan terrible epopeia.

- I natros què? -va dir, posant-se entre mig, Xaco, lo més vell dels follets-. Natros també volem vindre a conèixer aquells terrenys i passar una temporada entre vatros.

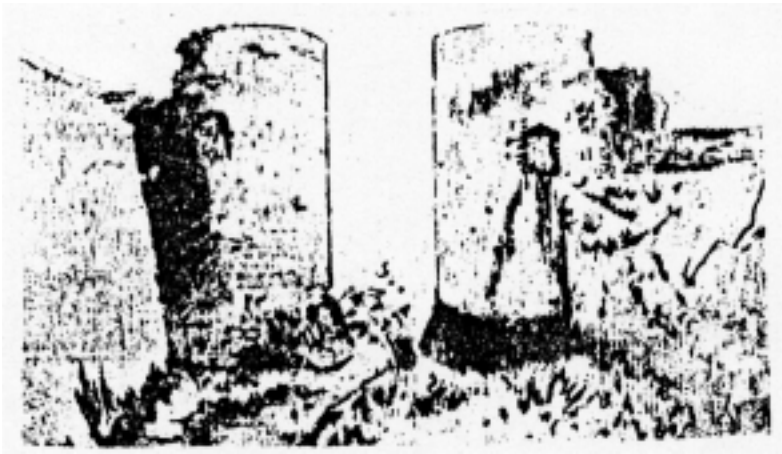
- Molt ben pensat -va dir Rubí, assentint-; mon pare estara molt satisfet de conèixer els meus amiguets, pos sense vatros, no sé què hauria sigut de mi; veniu, veniu en natros.

- Però només uns dies, eh? -va dir Xaco, tot satisfet i somrient de veure que la seua proposta havia tingut acceptació-, que natros hem de tornar a treballar ací, a la nostra cova, que d'ara en avant ne direm RUBÍ.

I així ho van fer tot seguit. Van empendre el camí cap a Tortosa, ente els crits d'alegria dels follets, que anaven botant i ballant davant la Cucafera, i les rialles de Rubí i Rufolet, que en les mans agafades i mirant-se, anaven baixant a poc a poc cap al poble.

Quan van arribar per les voltetes d'En Cenat van trobar els gaiters que en veure aquella reuca de gent mig s'havien apartat del camí. En preguntar qui eren i d'on venien, Xaca, lo més vell i el més docte dels follets, li va explicar tot lo que havia passat, i allavons va preguntar ell:

- I vatros, on aneu?

Camí de la font del Moro
Torreó del angu de la muralla de Remolins

- Avui és la festa del Corpus -va contestar el gaiter-, i tots los anys anem davant la processó per acampanyar el Santíssim. Enguany s'ha fet una mica tard i tenim pressa, per tant, perdoneu si apremem lo pas, i no venim en la vostra companyia.

- Això sí que no... !! -va dir tot airat Xaco- los tortosins estaran molt contents de saber que hem agafat la Cucafera, i aniria molt rebé que entréssem al poble al so de la gaita.

- Bé com vatros vulguésseu -va dir el gaiter-, però si les Autoritats mos malden per fer tard, si que us agrairem que traguésseu cara vatros i mos defenssueu.

- D'això no us cal patir -va dir Rufolet, intervenint en la conversa-; jo responc que no us passarà res.

- Pos així rai. Vinga noi, engega... !!!

I al so de la dolçaina i del tabal, ballant sempre entre peus los follets, somrient Rubí i Rufolet, va arribar la comitiva al Portal de Remolins, on la guàrdia va obrir de seguida el portal, rendint los honors deguts al gran Rufolet i a la princesa.

Però vet aquí, que quan van arribar davant la Seu, se van trobar que el carrer estava ple de gent esperant lo pas de la processó de Corpus que estava justet a punt de sortir. No van tindre més remei que passar pel mig, al precís moment que sortia la processó; los gaiters se van col·locar al seu lloc; i sense saber com ni per què, la Cucafera, Rubí, Rufolet i els follets, entre mig, se van trobar davant la processó obrint pas. La gent, lo públic tot, volia veure l'espectacle tan insòlit; era una cosa mai vista i no dixava pas, no els dixava sortir al carrer, tothom dret dalt la vorera, i això va fer que es veiguessen obligats a seguir lo curs de la processó.

I des d'aquell dia ençà, les Autoritats tortosines van decidir que tots los anys anessen davant obrint pas, la Cucafera, Rubí, Rufolet i els set follets.

Que avui no són de carn i òssos, perquè se'n van anar tots al país de Rubí i encara no han tornat.

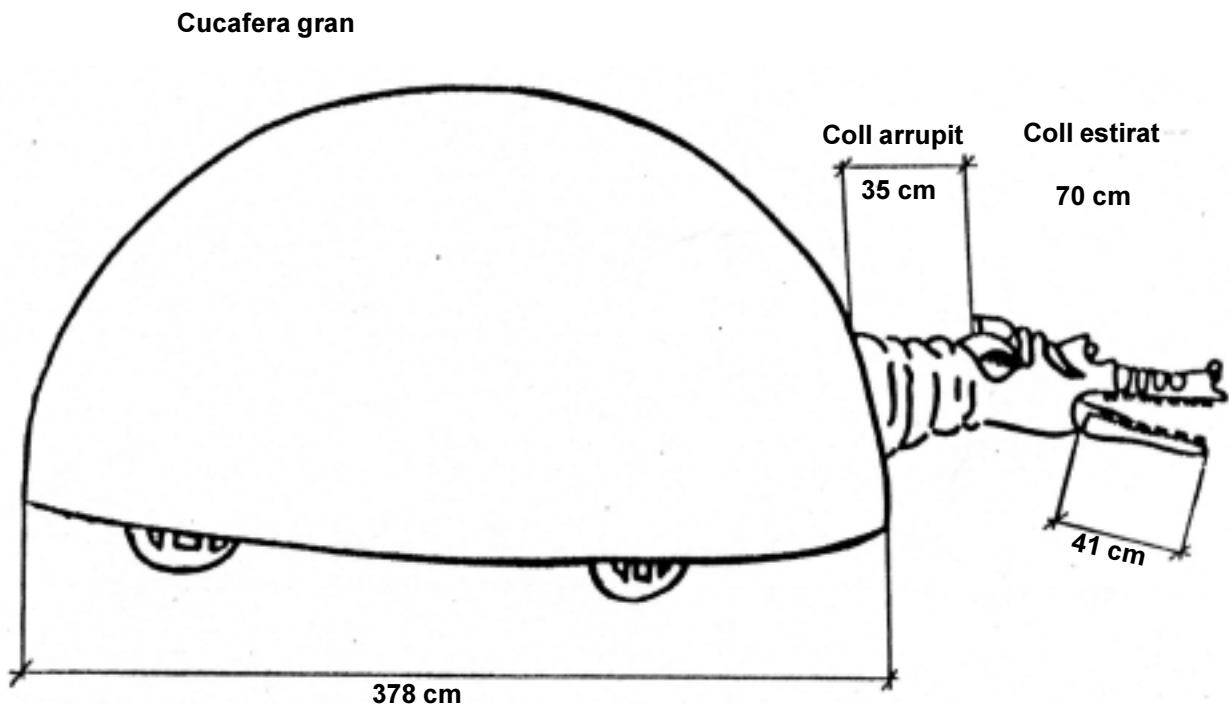
4 La Cucafera: descripció i fabricació

La Cucafera és una gran bestiola, a tall de tortuga, amb cap de cocodril, que estira i arronsa el coll i obri i tanca la seua bocassa amb gran soroll. Els xiquets en sentir l'espetic de les dents apreten a córrer o s'amaguen darrere la seua mare.

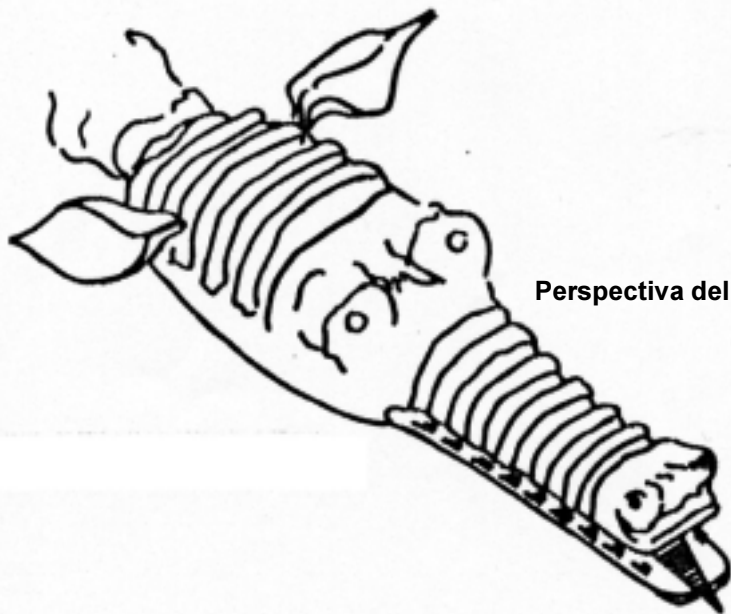
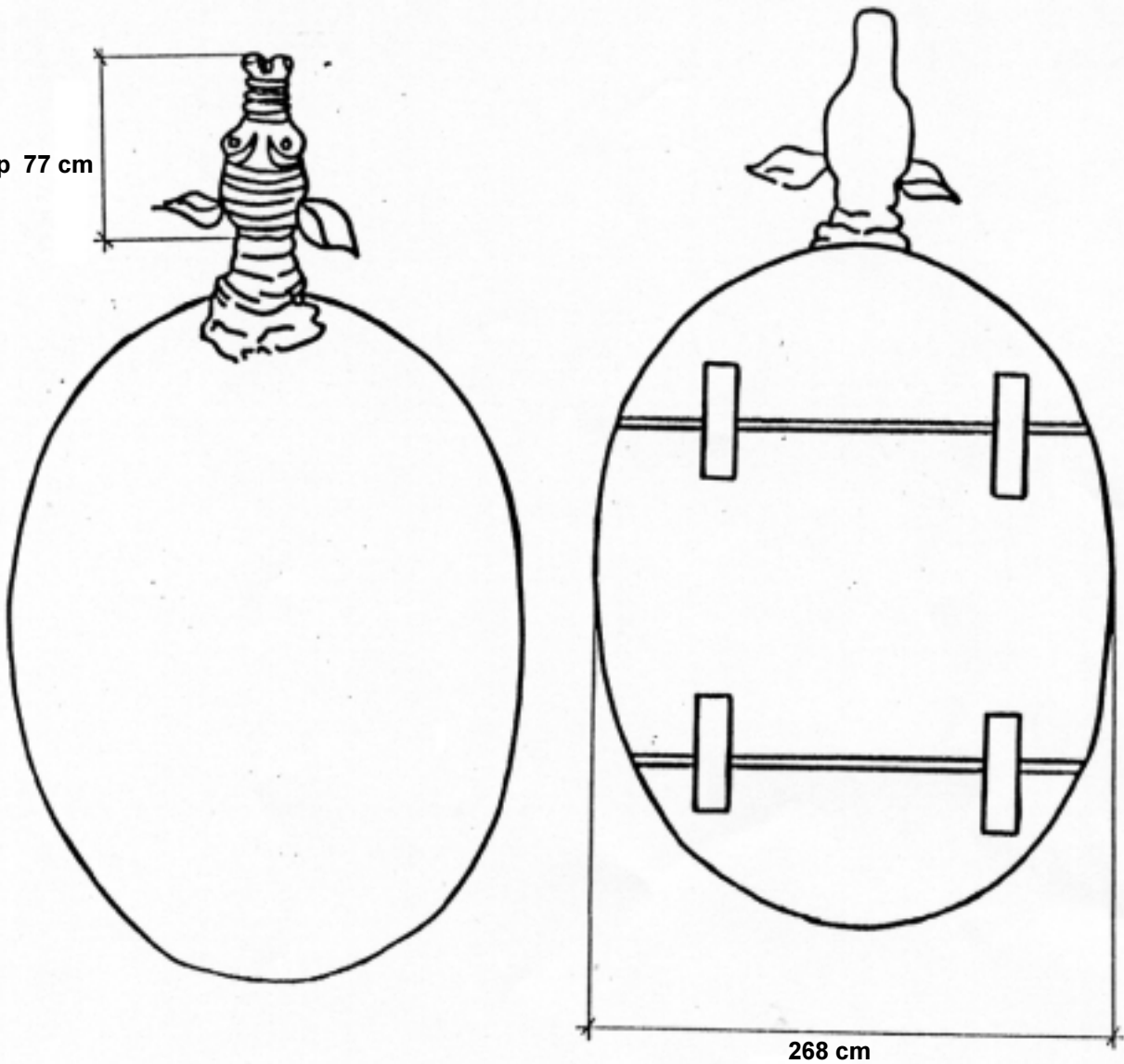
Té fisionomia de gàrgola catedralícia i característiques zoològiques d'animal escapat d'un bestiari romànic. No és estrany, doncs, que tingués un important paper de diable en tot el conjunt teològic popular de l'Alta Edat Mitjana: el de dolent, el del Mal vençut davant el Corpore Cristi Iluminós i vencedor.

El cos de la Cucafera és una carcassa de fusta, coberta per una lona verda en la qual hi ha pintades escates de color groc.

Prop del cap té dos forats, un a cada costat d'aquest per on, els tres o quatre nois que la fan avançar des de dins, poden veure l'exterior.

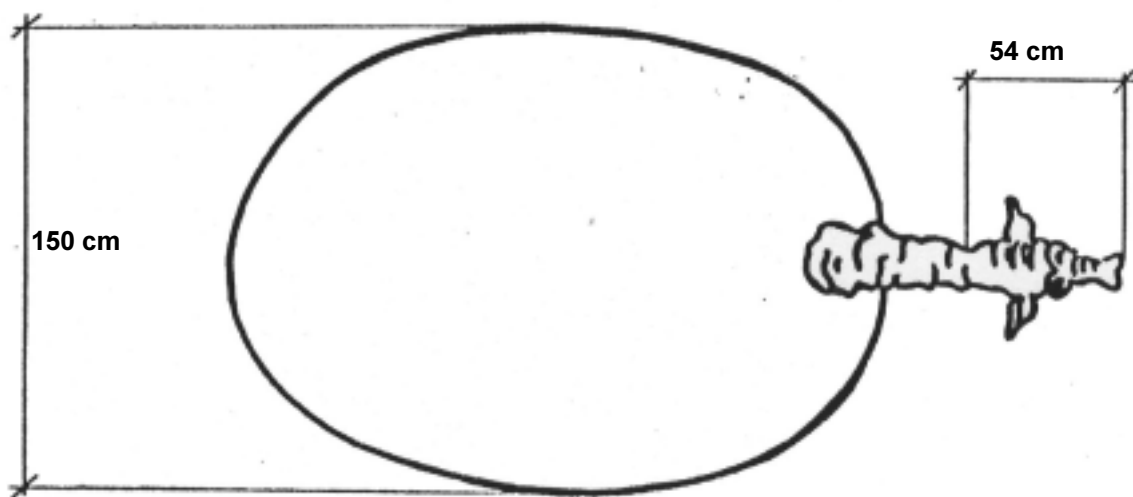
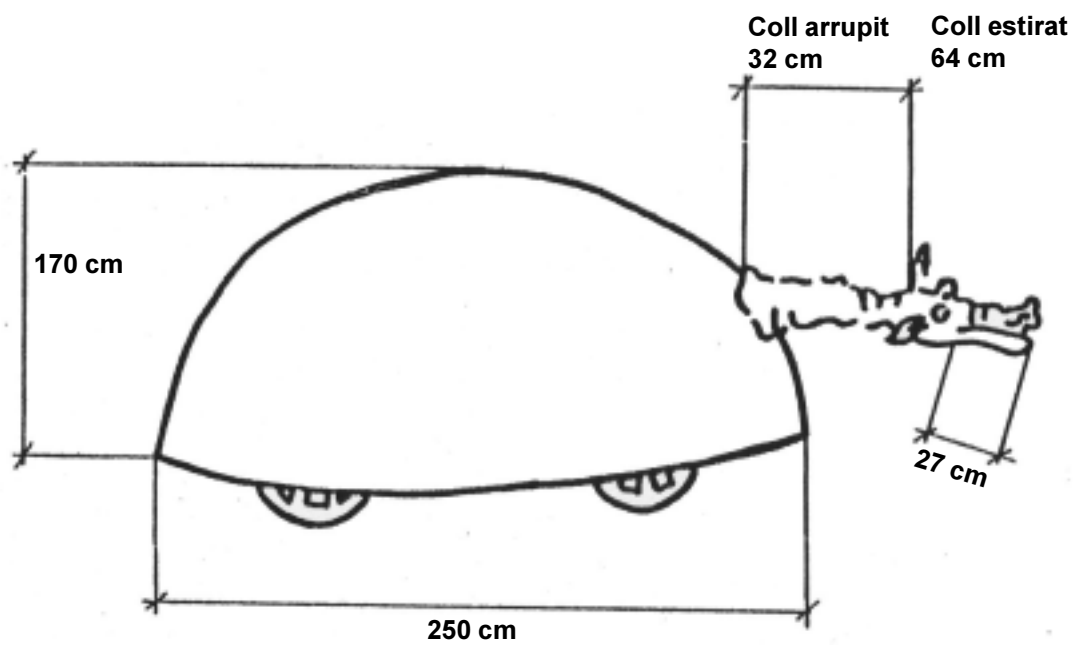

Cap 77 cm

Perspectiva del cap

Cucafera menuda

5 SUGGERIMENTS DIDÀCTICS

DRAMATITZACIÓ DE LA LLEGENDA

Es pot fer una adaptació de la «Llegenda de la Cucafera» del llibre «Tortosa, ciutat de castells i llegendes» d'en Ramon Miravall.

Com a exemple, proposem aquesta, feta per l'escola «Petit plançó» d'Olot durant la seua estada al Camp d'Aprenentatge de les Terres de l'Ebre.

LA LLEGENDA

Narrador 1: El cavaller Rufolet busca la princesa Na Rubí, la filla d'un gran rei, qui ha estat segrestada del seu castell perquè el seu pare maltractava els vasalls amb mal govern i molts impostos.

Narrador 2: Hi havia un vell follet anomenat Xaco que es presentà al rei i li digué:

Xaco: No patiu per la vostra filla, ja que vindran altres temps que serà alliberada. Ha estat encantada per castigar les vostres malifetes. Vostra filla no patirà gens i com a premi tindrà l'arribada impetuosa d'un cavaller que triomfarà en gran combat i vos la tornarà al castell.

Caminarà el cavaller vers enllà on el mar blau troba en pau un riu ample i net, que banya les pedres de la més bella ciutat,

El riu és un espill, sos camps són catifes verdes i sos fruits dolços com la mel. És una ciutat amb set grans portals que li foraden les muralles; la gent és esforçada i valenta i les dones llueixen una aixà al seu pit com a mostra de la seua valentia.

I per aquell bell indret romandrà la vostra filla na Rubí.

Narrador 1: Rufolet, cavalcant, arriba a Tortosa on és rebut pels consellers i regidors de la ciutat. Els pregunta per la princesa na Rubí i no en saben res. Surt de Tortosa i continua fent camí, quan, de sobte, troba en Xaco -el vell follet- que ha caigut dins el riu, i que, a punt està de negar-se.

Narrador 2: En Rufolet el trau de l'aigua i el deixa damunt la gespa.

Des d'una blanca caseta fan cap al costat d'en Rufolet i en Xaco sis somrients follets que responen pels noms de: Ditalull, Barbesmoixes, Malgeni, Carnestortes, Dentetes i Tallapins.

Tallapins: Bell senyor, bon cavaller, qui sou vos? I d'on veniu?

Ditalull: Tots natros som follets i amics teus i tots t'estem agraiats per haver salvat en Xaco d'entre les aigües.

Barbesmoixes: Vivim del nostre treball, de fer tota mena d'aïnes per treba llar el pagès.

Malgeni: La nostra casa era una cova, fins que un drac dolent i malcarat mos va traure fora a mossegades per tal de fer-se l'amo.

Carnestortes: La Cucafera és son nom, i té dins a la cova una noia formosa que es diu Rubí i és la filla d'un gran rei.

Dentetes: També sabem que n'està encantada i que espera l'arribada d'un cavaller per a alliberar-la.

Tots els follets: Sou vos el brau cavaller esperat ?

Rufolet: El meu nom és Rufolet i cavalco des de fa molt temps per trobar na Rubí i per ella vèncer o morir. Em podeu ajudar molt si em dieu com puc vèncer la Cucafera. Que ho sabeu?

Tallapins: La Cucafera no és invencible com tothom es pensa. Només cal saber el seu secret.

Rufolet: Digueu-me'l, amics follets !

Camestortes: Agafeu tan sols l'espasa i vos n'aneu cap a la cova a peu.

Ataqueu-la amb coratge, talleu-li les orelles i la coa i es tornarà mansa com un gosset.

L'encantament sobre na Rubí desapareixerà.

Narrador 1: Ben de matinada, amb el cant del gall, s'alça el cavaller i, seguit pels set nans, va cap a la fosca cova.

Allí es troba la princesa i mentre se la queda mirant, sona un bram espantós; és la Cucafera, que, havent vist un foraster a la seua cova corre a donar-li una lliçó.

Els follets, espantats pels brams, s'amaguen plens de temor, i Rufolet, tot esglaiat, es prepara per lluitar amb el drac.

Narrador 2: Amb un gran bram, ataca la Cucafera

Quiet es queda el cavaller.

S'aparta en el moment precís, i, amb un cop ben donat, li talla les dos orelles.

En Rufolet s'aparta del foc que la Cucafera li tira pel nas, i, amb un altre cop d'espasa, cau la llarga i lletja coa a terra.

Quiet es queda el drac.

I, com per art d'encantament, el foc li fuig del nas i amb una servil mirada s'ajau als peus del cavaller i de la princesa.

Na Rubí: Sigueu benvinguts cavaller, que heu vingut a la cova on hi havia un presoner que fa tant temps us esperava.

Rufolet: Per vos he recorregut tots els alts cims i els prats, fins arribar a les terres de l'Ebre i, amb l'ajut dels vells follets, he vençut la feroç Cucafera.

Anem-nos-en que el vostre pare us espera.

Tots els follets: Tots natros desitgem seguir-vos cap al vostre reialme.

Narrador 1: I van baixant tots cap a Tortosa, on les notícies ja han arribat i els batles i consellers esperen que arriben el cavaller i la formosa na Rubí, els set follets i la Cucafera.

És la diada de Corpus i en passar vora de la Seu es troben amb la processó que els segueix per tota la ciutat.

Narrador 2: Des d'aquell dia, les autoritats determinen que na Rubí, Rufolet, la Cucafera i els nans obriran la processó per recórrer, com gegants, els llargs carrers de Tortosa.

Després de la festa, tots marxen caminant nord enllà. Han escalat Mig-Camí i en arribar al Coll de l'Alba, s'acomiaden de la vall, del riu i de la bandera al vent.

- Definició dels caràcters específics de cada personatge.
- Construcció d'una Cucafera amb caps de cartó, roba, pasta de paper, filferro...
- Treball de vestuari i maquillatge.
- Confecció de l'escenari (si es realitza la representació en un lloc tancat) amb paper d'embalar, fustes, roba etc...
- Construcció d'una TV casolana i confecció de la pel·lícula.

Després d'haver treballat la llegenda, cada xiquet dibuixa un moment de la llegenda, es retalla el requadre i s'enganxa en una tira de paper que serà la que s'anirà passant per la TV.

Aquesta activitat poden realitzar-la els de C. Mitjà o Superior i passar-los-ho als més menuts.

Adjuntem bibliografia sobre el tema de la dramatització:

FARRÉ MADUELL, M.: «Descobrim el teatre»

LÓPEZ VIDRIERO, M.L.: «Actividades para un taller de teatro» Adara Editorial

BARTOLUCCI, G.: «El teatro de los niños» Ed. Fontanella

BAIXAS, J.: «Comanegra. Jocs d'expressió» Ed. Edebé

FONT, A.: «El mim» Col Cuadernos de Pedagogia, Ed. Laia

«Descobrim el teatre». Col. Rosa Sensat

WALLON, C.: «Práctica del teatro para niños» Ed. CEAC

«Títeres y marionetas» n°1, «Escenificar un cuento» n° 16, «Los cuentos y los niños» n° 24, «Sombras corporales» n° 28. Col. Vilamala

LLENGUATGE: RECUPEREM ELS NOSTRES MOTS

Anem a veure quines paraules, expressions i toponímia trobem als romanços i a les llegendes de la Cucafera que hem llegit abans, que siguem propis de la nostra parla:

Toponímia

Coll de Balaguer
barranc de Fullola
coves del Llamp
el Burgar
Fangar
el Grau
els Titets
els set portals de Tortosa

la Seu
Mig Camí
Coll de l'Alba
Alphac
Confraria de Sant Pere
pedrera de la Cinta...

Vocabulari

fitora
galeassa
calabrots
xabecs
capllaç
grep
garganxó

mascaró
esturions
galipau
mestre d'aixa...

A partir d'aquestes

paraules i d'altres que aneu trobant, es pot fer un treball de recerca relacionat amb temes de Ciències Naturals i de Socials:

aïnes i ormeigs de pesca a la mar, el riu i/o les basses

els peixos del nostre riu

dites i cançons marineres

parts d'un llaüt

nusos dels pescadors...

FRASES FETES

- «Sí, sí...; la Cucafera és de fusta !!... ja et fotran...»

Aquesta frase ens ha arribat d'un tal Vicent Segura que patia mania persecutòria cucaferil. Aquest senyor anava tranquil.lament pel carrer -sense que ningú pogués notar-li desequilibri mental de cap classe- només que algú se li atansès i piqués de mans, com si fos la bocassa de la Cucafera, dient:»la Cucafera, la Cucafera !! Vicent ! «, llavors corria assorat sense saber on amagar-se.

La gent li deia:

- Però, xic, Vicent, per què tremoles ? No saps que la Cucafera és de fusta ?

I Vicent Segura contestava:

De fusta ? Ja et daran... Jo vaig vore com se minjava un soldat, i m'han dit que cada dia s'engolix onze gats i tres xiquets.

Aquesta frase se sol dir quan no et creus el que t'està dient algú.

«A la Cucafera li agrada molt lo verd.»

Se sol dir humorísticament als jóvens amb ganes de gresca, amenaçant-los en lo càstig que solen portar los vicis en si mateixos. «Lligar un bou amb un venci, és com donar garrofes a la Cucafera.»

Se sol dir quan una cosa no serveix per a res o és fer el ximple.

CANÇONS

Es pot treballar el cançoner rondallístic de la nostra terra: recerca als iaïos, llibres del poble ... i després cantar-les, vestir-se de pagesos antics, ballar-les etc...

Com a mostra de les que hem trobat relacionades amb la Cucafera:

«És possible, panxa meua
que no et pugue vore farta,
minjant-te la Cucafera,
i el gegant i la geganta ?»

«Ahir a la retrateria
te vaig vore retratada
Semblaves la Cucafera,
la mateixa comparança.»

«Lo meu home sent fadri
sempre la cantava a l'era,
me vull casar amb una daina,
no, amb una cucafera.»

“Del floklore tortosí”
J. Moreira

DITES DELS MESOS DE MAIG I JUNY

Mes de maig

Al maig,
cada dia un raig.

Aigua de maig
mala per als sembrats.

Març ventós i abril plujós,
fan lo maig florit i hermós.

Pel maig,
tal com vaig.

Pluja del maig,
collita segura.

Bou, trutxa, gall i barb,
tot en maig.

A l'Ascensió.
cireretes a bondó.

Al maig,
a segar me'n vaig.

Al maig , lo bon pagès,
de llaurar deu estar llest.

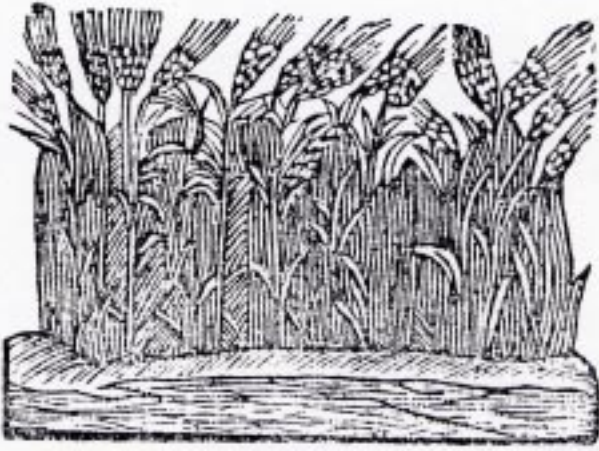
Si sembres les bledes
al començar el maig,
seràs a Nadal,
i encara en menjaràs.

Pel maig
s'entroja el blat.

Per sant Isidre,
el blat comença a traure
espiga.

si pel maig caves ton hort,
colliràs per la tardor.

Pel maig,
a collir safrà me'n vaig.

Flor d'oliver pel maig,
oliada per tot l'any.

Maig ventós i juny calent,
fan bon vi i bon forment.

Pel Roser,
menja gall qui en té.

El pastor que vol bé el ramat,
el guarda de la rosada de
maig.

Si vols veure ocells volar,
ves pel maig a la muntanya.

Per santa Creu,
floreix la farigola arreu.

Maig passat,
art plegat.

Passat el maig,
a pescar me'n vaig.

Febres de maig,
salut per tot l'any.

Temps de floretes,
temps d'amorettes.

Casament de maig,
curta durada.

El maig és boig,
moltes festes i de pa poc.

pel maig,
festes a raig.

Les flors
criden les amors.

pel maig,
a tondre me'n vaig.

"Costumari català"
J. Amades

Mes de juny:

Al juny,
la pluja és lluny,
i si plou
cada gota com lo puny.

Juny plujós,
Blat pocós

Prop o lluny,
Corpus pel juny.

Les olives per sant Pere
Són com a grans de pebre.

Juny assolellat i ben tronat,
any de molt vi i de bon blat.

Pel mes de juny
menja prunes en dejú.

Pel juny,
les puces a munts.

Quan la merla canta,
la griva li diu:

-Atipeu's, comare,
que ja ha arribat l'estiu.

Diu el juny al jornal·ler:
-Ja dormiràs pel gener.

Pel juny,
el raïm comença a fer suc.

De les glans de juny
tot l'any el porc en gruny.

Per sant Joan,
a fer eixams.

El palangre i el bolitx,
volen sol de juny pel mig.

El sol de juny
estalvia llum.

Qui vulgui anar per mar sense
perillar,
pel juny o pel juliol s'ha
d'embarcar.

De sant Joan a santa Magda-
lena,
es pesca la morena.

De llana de sant Joan
fes el teu abrigall.

La tosa de sant Joan,
cada bri s'estira un pam.

Pel juny,
fruites madurades i bones
migdiades.

«Costumari català»
J. Amades

6 LA CUCAFERA

Argument de L'Udol Teatre sobre la llegenda popular de la Cucafera de Tortosa per a l'espectacle de titeles del programa «Descobreix la teua ciutat» elaborat per Jordi Conesa.

Ball-preparació.

Presentació:

- Xiquets i xiquetes, mainada present:
estigueu molt atents al que ací us presentem.
És la història d'una fera, cuca ferotge en altres temps,
I d'un cavaller galan i valent que l'amor va dur a lluitar amb ella.
Si tot és a punt, comencem la contella.
Sigueu tots muts i aguanteu la pixera.
Freneu vostres pors que tot és fet amb titelles,
I sabreu com va ser el conte de la Cucafera.

De com Rufolet arriba a Tortosa i què és el que s'hi troba.

(Es mostra un plànol)

La història comença a una ciutat amb muntanyes a banda i banda, i la travessa un gran riu que ha anat formant la plana i fins i tot un gran delta que és riquesa de la terra. Aquesta ciutat és coneguda arreu amb el nom de Tortosa.

Però la Tortosa que ara coneixerem és la Tortosa de fa molt temps, quan a la terra i a la mar encara s'hi trobaven dracs, i també racons encantats on els follets entremaliats teixien somnis per grans i menuts.

Era en aquell temps quan diuen que arribà a Tortosa un cavaller vingut de terres llunyanes.

(Projecció d'ombres)

Seguint vells camins a l'om del seu cavall, el cavaller conegut amb el nom d'en Rufolet, arribà a punta de dia al conegut lloc del Coll de l'Alba. Des d'allí admirà el que davant d'ell es mostrava: les primeres llums del dia irisaven el paisatge i feien de la matinada tot un espectacle. Allí hi havia una plana encerclada per muntanyes, les del fons, les del Port, les més altes que havia trobat en moltes jornades. I un riu que allà baix serpentejava, el gran riu del que tothom parlava. I tombant la mirada, per on el sol s'alçava, el cavaller va veure el delta que mar enllà s'endinsava.

Tanta meravella li va reconfortar l'ànima, li llevà el cansament de tants dies de viatge, i ple de joia seguí endavant i passà per l'ermita de Mig Camí.

En un parell de giravolts el jove Rufolet es trobà als peus de les muralles de Tortosa.

(Rufolet davant muralla on hi troba vilatans)

- Ai, ai, ai, on és na Rubí? Què se n'ha fet de la nostra bonica princesa?

- Perdoneu, bona gent, perquè ploreu i us lamenteu d'aquesta manera?

- Però que no ho sabeu? La nostra princesa Rubí ha patit una terrible desgràcia. El nostre rei diu que està malalta però nosaltres sabem que no és veritat: diuen que un terrible drac la té presonera,...oh, senyor, això és una gran desgràcia per a tots, qui alegrarà ara els nostres cors? La llum del seu rostre omplia de joia i alegria tota la nostra vida, amb la seua dolçor i el seu amor tranquils podiem viure, però ara...oh, quina terrible desgràcia! (mutis)

- Aquesta gent està molt turmentada. La princesa na Rubí segrestada? Això ho haurem d'aclarir. (pica i crida a les muralles, surt el rei)

- Majestat, perdoneu si us destorbo, vinc de terra enllà per gaudir de la vostra ciutat, però pel que he sentit arribo en mala hora. Què us passa que tothom està tan trist.

- Noble cavaller, sigueu benvingut, en nom meu i de tots els tortosins. Però és ben cert que no us podem rebre amb més joia de la que heu vist. Oh, ens han près la nostra flor més estimada, el que era tota la nostra esperança, ma filla!...ma filla, tan tendre i dolça, una filla tan formosa, és captiva d'una fera i viu ara dins una cova, una cova humida i fosca, plena de cucs i teranyines, animalots de tota mena, com viuria una mala bruixa i no pas una princesa. Pobra filla meva!

- Gran senyor de Tortosa, jo, Rufolet, cavaller de terres llunyanes, he vingut fins aquí per posar remei als vostres mals. Jo lluitaré amb la cuca fera i alliberaré a la princesa Rubí.

- Déu us escolti i us faci costat, perquè des de que na Rubí és captiva a Tortosa ningú té felicitat. Però aneu molt en compte, aquesta Cucafera no és animal de broma. Tots els que ho han intentat, en veure-la n'han fugit espantats.

- Oh, gran senyor, la meua espasa no coneix la por, i si Rubí és la princesa que a un lloc com Tortosa correspon, ningú podrà fer-me enrere per arriscar-ho tot per ella.

- Gran Rufolet, sigueu beneït per la gràcia de Déu, i en la nostra santa seu pel bon final d'aquesta història pregueu.

- Senyor, pregaré tant com sé i que la llum celestial esmoli les meues armes per a vèncer aquesta cucafera endimoniada. No patiu, fins aviat. (retorna) Però, digueu-me, on s'amaga aquesta cucafera amb la vostra filla?

- Sortint pel Portal de Remolins tireu pel camí que en diem la Costa del Célio, amunt amunt passareu alguns barrancs fins arribar al cim de la costera, a una lloma de la serra on està la cova que us deia.

- Està clar. Me n'hi vaig.

- Però passeu per l'església: si us guanya la Cucafera que us agafi confesat.

- Sí, sí, però no patiu per mi. Si reso és per Tortosa i per tota la gent d'aquí.

De com Rufolet es investit de la gràcia divina.

(Les muralles fan mutis i apareix la portalada de la Catedral, Rufolet hi entra, se sent algun salm, fins que una llum surt de dins i sona una veu)

- Cavaller Rufolet, no pateixis i fes el bé. Només seguint l'impuls del teu cor trobaràs el camí que et porti a na Rubí. No et deixis enganyar pel que veuen els teus ulls: el camí més recte és ple de corves però el monstre no és el que pareix. (surt Rufolet de la Catedral, ara amb l'escut de la ciutat)

- Ni me n'he adonat que m'he trobat amb aquest escut al braç. I qui ha parlat, era el bisbe o eran els batecs del meu cor desfermat? Més aviat semblava un àngel i el que he sentit no ho tinc molt clar: El monstre no és el que pareix? Quin misteri és aquest? No ho sé, però si hi ha algún miracle que siga per a bé. (mutis)

Seguint l'impuls del seu cor, Rufolet va emprendre el camí per alliberar na Rubí i tornar-la a Tortosa per a què tothom fos feliç.

Sortí de les muralles pel Portal de Remolins, i abans d'empendre la costa del Célio va sentir uns crits que venien de la banda del riu. A la platja de la Xiquina pareixia que un xiquet demanava auxili, i el nostre Rufolet cap allà s'encamina.

De com Rufolet salva un nan de morir ofegat i tot el que després segueix.

- Auxili, auxili, que algú m'ajudi, si us plau. M'ofego, no sé nadar. El riu és gran i jo sóc un nan. Socors, socors, què serà de mi? No em deixeu morir.

- Té, xiquet, agafat a la punta de la meua espasa. Agafat fort i et trauré d'aquí. Un últim esforç i ja ets fora de perill.

- Gràcies, i tot això,... però jo no sóc un xiquet, més anys tinc que vós, una mica de respecte, sóc menut però no mocós.

- Disculpeu, ja veig pel vostre rostre que teniu més anys del que em pensava, però el que veig a la cara no es correspon amb la vostra alçada.

- Jo tinc l'alçada que tinc, i d'alçada a mi no me'n falta. Més aviat diria... que a vós us en sobra, us trobo molt alt per ser d'aquestes contrades. I a veure si apreneu a presentar-vos quan us trobeu amb desconeguts.

- Disculpeu, venerable senyor...

- El meu nom és Xaco i deixeu-vos de romanços.

- Venerable Xaco...

- Xaco a seques. El germà gran de la família dels nans de la Serra de l'Alentà. I vós, qui sou si es pot saber?

- Sóc Rufolet, cavaller vingut de més enllà del Pirineu per alliberar la princesa na Rubí i retornar l'alegria a la formosa vila de Tortosa.

- Caramb, quin senyor més important. I com puc saber que no em preneu el pèl? Que us voleu riure de mi potser?

- Mireu, si no em creieu, les meues armes on hi ha gravat l'escut d'aquesta ciutat.

- Caramb, no és un mal treball, quina cosa més fina, sembla fet per la mà d'un àngel. Però ara veig que és veritat: tu has estat enviat per fer de Tortosa una gran ciutat. Vine, acompanya'm, coneixeràs els meus germans i potser et podrem ajudar. Nosaltres també treballem el ferro i la resta de metalls, sabem traure de la terra els seus millors tresors: maragdes, diamants, rubís,... Però la joia més bonica, na Rubí, queda fora del nostre abast. Cal un cavaller ben plantat, com ara tu, que sigui valent com ningú, com ara jo, i que no tingui cap temor de lluitar, com ara tu, i que no s'espanti de la Cucafera, com ara jo, i que tingui una bona espasa, que estigui ben esmolada com sabem fer els nans criats a les muntanyes. (el nan va parlant mentre fan mutis i es va preparant la casa dels nans).

De com Rufolet coneix els germans de Xaco i de l'important ajut que li donen.

Bé, cavaller Rufolet, aquesta és la nostra casa i per aquí deuen ser els meus germans: Dentetes, Dit a l'Ull, Barbes Moixes, Mal Geni, Tallapins, Cames Tortes,... on punyetes us heu ficat? Mireu, porto un convidat.

(Amb una música van apareixent els caps dels diferents nans i van saludant)

- Hola, hola, tan de gust, sigueu molt benvingut. Jo sóc Dentetes, mai em farto de menjar, siguin sopes o torrades.

- A mi em diuen Dit a l'Ull, perquè sóc ull viu i tot ho veig abans que ningú.

- Jo sóc Barbes Moixes, i tinc maneres calmoses.
 - Grrrr....sóc Mal Geni, que passa alguna cosa? Eh?
 - Tan de gust. Tallapins, per servir-lo i tallar-lo.
 - Jo sóc Cames Tortes, si ensopego caic de quatre potes.
 - Mireu germans, aquest cavaller m'ha salvat de morir ofegat al riu.
 - Al riu? (van dient tots els germans)
 - Sí al riu.
 - Qui dius que riu?
 - Que diu que estava al riu, ja em diràs tu que hi ha d'anar a fer al riu.
 - Però que encara hi ha riu?
 - Però qui és que riu?
 - Era al riu rentant l'anell que vam fer per al rei. I de cop he vist la meua cara a l'aigua i m'ha entrat com un mareig, he rellicat i he anat de cap a l'aigua.
 - Però que encara hi ha aigua?
 - I aquest cavaller ha vingut a salvar-me i per això tots li hem d'estar molt agraïts.
 - Gràcies, cavaller. (van dient tots)
 - Però li podem agrair el que ha fet ajudant-lo a lluitar amb la Cucafera.
 - Cucafera?! (s'espanten un parell)
 - Jo no veig la Cucafera.
 - Aquest cavaller ha vingut a rescatar la princesa na Rubí.
 - Ai na Rubí! (es van planyent)
 - I nosaltres el podem ajudar.
 - Sí ajudem (van dient tots)
 - Nosaltres coneixem la Cucafera, sabem com la pot guanyar. Direm a Rufolet el secret de la Cucafera.
 - El secret de la Cucafera (van dient)
 - Bé, quin és aquest secret?
 - Mira, Rufolet, la Cucafera pareix que siga un monstre terrible al qual ningú pot guanyar. Però tot això és mentida. Tots els que han volgut rescatar a la princesa han fugit corrent només en veure la Cucafera. Quan tu la vegis no t'has d'asustar perquè la Cucafera és inofensiva, igual que un gosset. Però per a fer-li passar el mal geni, saps que has de fer?
 - Sí, saps què has de fer? Eh? (van dient)
 - Doncs el que has de fer és molt senzill. Amb la teua espasa li has de tallar la cua i un cop tingui la cua tallada veuràs com es torna un corderet.
 - Sí, sí, un corderet! (van dient)
 - I per això cal que la teua espasa estiga ben esmolada i naltros que som tan bons ferrers te la deixarem tan esmolada que tallarà un cabell en l'aire. Oi que sí germans?
- (Els nans esmolent l'espasa de Rufolet)
- Esmolada deixarem la espasa

talla, talla, talla, talla,
farem un gran treball
i a la Cucafera feràs un tall.
Quan estiga sense cua
La Cucafera serà vençuda.
Talla, talla, amb la teua espasa
I na Rubí serà rescatada

- Bé, cavaller Rufolet, ací teniu la vostra espasa. Aneu amb compte no us talleu. I ara ja sabeu el que heu de fer. Rescateu a na Rubí i que torni la joia als tortosins.
- Sí, aniré a la cova i li tallaré la cua a aquest monstre.
- I la Cucafera serà un gosset, la Cucafera serà un corderet. (van dient)
- Gràcies amics. No sé com us ho podré agrair. (inicia mutis)
- Però que no és per aquí. Heu d'anar per l'altra banda.
- Ah, per aquí?
- I no us encanteu sinó se us ferà de nit. I encara us podrieu perdre.
- Gràcies amics. (mutis)

De l'encontre amb na Rubí i la lluita amb la Cucafera.

En Rufolet se'n va anar a la cova de na Rubí. Amb tot el que li havien dit els nans i amb l'espasa que li havien preparat, estava segur de poder guanyar la Cucafera i rescatar na Rubí, per a joia de tota la gent de Tortosa.

(mentre, es va preparant cova i després apareix Rubí)

Quan Rufolet arribà a prop de la cova, el que va veure el deixà bocabadat: la princesa na Rubí era la dona més bella que mai havia somiat. A la seua cara es dibuixava tota la dolçor i tota la bondat del món, el seu cabell era com el dels àngels i les seues mans enamoraven tot el que tocaven.

Hi podia haver cosa més bonica en el món?

En Rufolet sentia l'amor bategant-li per tot el cos.

Però de sobte va sentir un soroll que li posà els pèls de punta. (bramul)

- Ara vinc, Cucafereta, estic acabant de preparar el sopar. No t'enfadis tant, dona. Ja ho sé que vols estar amb mi. Ara vinc al teu costat. (entra a la cova)

(Un altre bramul surt de dins la cova, la Cucafera trau el cap, acaba apareixent tota, pega voltes per la escena. Apareix Rufolet, s'enfronta amb ella, la Cuca fa un gran bramul i Rufolet s'espanta i fuig. La Cucafera torna a la cova)

- Però què faig? No he de tenir por, no m'he d'asustar. Què em van dir els nans? La Cucafera és inofensiva com un corderet. Vine aquí, Cucafera, jo conec el teu secret. Vine cap ací i sabràs qui sóc jo. Em sents o no? Vols que cridi més? Ehh! Eoooo! Cucafera, tonta i fea!! A mi no em fas cap por!! Cucafera és tonta de debò!!

(Torna a eixir la Cucafera de la cova, s'encaren i la Cucafera trau fum i guspises de la gola. Rufolet s'espanta i fuig. La Cuca torna al seu cau)

- Quin susto m'ha donat, pensava que em quedava socarrat, però la veritat és que ni ho he notat! Deu ser veritat el que diuen els nans: la Cucafera és inofensiva, no em pot fer cap mal. Cucafera!! Torna aquí si t'atreveixes!! M'has sentit, tros de bleada?!! Estàs sorda o què?!! Que tens por d'aquest cavaller?!! La Cucafera és una miedica! La Cucafera s'ha cagat de por!

(Ix Cucafera de la cova, s'enfronten i el cavaller li talla la cua i queda amansida, apareix na Rubí)

- Però què ha passat aquí? Què li has fet a la pobra Cucafera? S'ha quedat sense cua, pobreta. Ella que mai ha fet mal a ningú. Ai, pobrissona, la meua Cucafera que és com un gosset. Ara no podràs asustar a ningú: t'has quedat sense foc i sense bramuls. (A Rufolet) I tu què, no te'n dones vergonya de fer mal a una pobra cuca?

- Però, na Rubí, jo sóc el cavaller que vinc a salvar-vos.

- Cavaller, cavaller,...i tu creus que un cavaller ha d'anar tallant la cua a qualsevol que se li posa al davant?

- Jo només vull que torneu a ser lliure.

- Sí, és de veres, haurem de tornar a Tortosa. Ja portava ací massa dies. Però la Cucafera vindrà amb natros, no em penso separar d'ella. M'has sentit, cruel cavaller?

- Sí, clar, com vos digueu.

- Ara que ja no té cua, la Cucafera a ningú asusta. Anem cap a Tortosa que allí tindràs molts amics. Les xiques i els xics voldran estar amb tu perquè ets la cuca més dolça que hagi vist ningú.

Del que segueix i comiat.

La Cucafera, na Rubí i en Rufolet van fer cap a Tortosa, Costa del Célio avall, i també els van acompanyar Xaco i els seus germans, els nans.

I quan entraren a Tortosa ja tothom els esperava, començà la música de festa amb tabals i dolçaines, el carrer era guarnit amb banderoles que penjaven de balcons i faroles, els cohets esclataven en el cel amb focs de tots colors. Tortosa s'omplia de joia i tothom estava content.

Na Rubí i en Rufolet van ser parella per sempre més i encara avui els veureu voltant pels carrers.

La Cucafera sempre els acompanya perquè li agrada molt jugar amb els xiquets, i ara ha tingut bessonada, unes cucaferetes més menudes que la mare.

I els nans, sempre que poden, s'apunten a la festa de la Cinta o del Renaixement.

Ara Tortosa torna a ser alegre, des del Coll de l'Alba fins la punta de l'Ebre, i vosaltres ja coneixeu la història que ací us hem presentat. Si en alguna cosa no us hem agradat en pendrem bona nota i tornarem a començar.

Visca Tortosa! Visca l'Ebre! Visca la festa i les Cucaferes!

Visca els gegants Rubí i Rufolet! I visca la joia sempre en els nostres carrers!

(Música i ball final)

7 PER A SABER-NE MÉS

- AMADES, J. (1983) *Costumari català*, Vol. III , Vol. V. Salvat Editores, Ed. 62, Barcelona.
- BAYERRI, E. (1936) *Refraner català de la comarca de Tortosa*. Ed. La Gràfica, Tortosa.
- FABREGAS, X.(1983) *El llibre de les bèsties. Zoologia fantàstica catalana*. Ed. 62, Barcelona.
- FORTEZA, M.(1983) *Ars Magna Cucaferae*. Cooperativa Gràfica Dertosense, Tortosa.
- FORTEZA, M.(1957) *Comentarios a una antigua gesta de los pilotos del Gremio de San Telmo*. Article «La voz del Bajo Ebro» 10/9/1957, Tortosa.
- GARCIA, V. (Rector de Vallfogona) (1961) *A la Cucafera de Tortosa*. Publicat al Programa de Festes de la Cinta de 1961.
- GARCIA, M. i JIMENEZ, R.(1981) *Les cucaferes de Tortosa*. Treball d'investigació del Departament d'Antropologia de l'Universitat de Barcelona - Delegació de Tarragona -. Tarragona.
- MASSIP I FONOLLOSA, J.: *La Cucafera de Tortosa i la seva cort de Besties*. Boletín interior Informativo n° 52, 1962
- MOREIRA, J.(1934) *Del folklore tortosí*. Impremta Querol, Tortosa.
- MIRAVALL I DOLZ (1976) *Tortosa, ciutat de castells i llegendes*. Ed. Dertosa, Tortosa.
- VERGES I PAULI (1909) *Espurnes de la llar*, Vol. 1. Impremta Querol, Tortosa.
- VILA, P. (1963) *Visions geogràfiques de Catalunya* Vol.II. Biblioteca Geogràfica Barcino, Barcelona.
- MELENDEZ, B. (1979) *Paleontologia. Vertebrados*, Vol. 2. Ed. Paraninfo.
- GOSALBO, J. (1977) *Herpetofauna i mastofauna del delta de l'Ebre*. Inst. Cat. d'Hª Natural. Barcelona.
- ICEM. (1969) *Les nostres tortugues* Biblioteca de treball junior, Ed. Laia. Barcelona.

Ajuntament de Tortosa
Ensenyament

Generalitat de Catalunya
Departament d'Educació
Camp d'Aprenentatge de l'Ebre